

سیاست‌گذاری برای مراکز تحقیق و توسعه بر اساس فرایند ایده تا بازار؛ مطالعه موردی صنعت نفت ایران

■ سید مهام الدین طباطبائی
دکتری اقتصاد بازرگانی
diorea@gmail.com

■ رضا بندریان*
مسئول توسعه کسب و کار و تجاری‌سازی
پژوهشگاه صنعت نفت
bandarianr@ripi.ir

تاریخ دریافت: ۱۳۸۹/۰۷/۱۳
تاریخ پذیرش: ۱۳۸۹/۰۹/۰۳

چکیده

امروزه تحقیق و توسعه به یکی از مهمترین ارکان شرکت‌های بزرگ تبدیل شده است. اما در خصوص ساختار و جایگاه تحقیق و توسعه در سازمان‌های بزرگ رویکردها و ساختارهای متنوع و متفاوتی وجود دارد. اغلب شرکت‌های بزرگ دارای سیستم تحقیق و توسعه درون سازمانی می‌باشند. به جز سیستم‌های تحقیق و توسعه شرکتی، در بسیاری از کشورها سازمان‌های تحقیق و توسعه مستقل نیز برای ارتقاء توانمندی‌های علمی و فناورانه ایجاد می‌گردد. هر یک از این دو نوع سازمان تحقیق و توسعه مأموریت خاصی دارند و سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه در آنها نیازمند فرایندی خاص می‌باشد. هدف این مقاله سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه در سازمان‌های تحقیق و توسعه براساس فرایند ایده تا بازار می‌باشد. بدین منظور ابتدا ارکان فرایند ایده تا بازار و پس از آن انواع سازمان‌های تحقیق و توسعه شامل شرکتی و غیر شرکتی تشریح می‌شود. سپس انواع ساختارهای تحقیق و توسعه در تحقیق و توسعه شرکتی (سازمان‌های بزرگ) تعریف و براساس ارکان فرایند ایده تا بازار به تعریف سیاست‌هایی برای وظایف و ماهیت فعالیت‌های آنها و بخش‌های متمرکز و غیر متمرکز تحقیق و توسعه شرکتی (در ساختارهای هیبریدی تحقیق و توسعه) پرداخته می‌شود. سپس مبنای مطرح شده برای صنعت نفت به عنوان بزرگترین صنعت کشور که دارای بخش‌های متعدد تحقیق و توسعه است به عنوان مطالعه موردی به اجرا در آمده و در نهایت پیشنهادهایی برای بهبود وضعیت تحقیق و توسعه در صنعت نفت ارائه می‌گردد.

واژگان کلیدی

سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه، انواع سازمان‌های تحقیق و توسعه، انواع ساختارهای تحقیق و توسعه شرکتی، فرایند ایده تا بازار، تحقیق و توسعه در صنعت نفت.

مقدمه

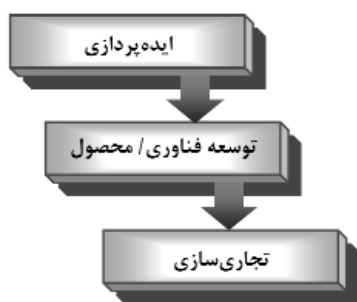
از زمان جنگ دوم جهانی تاکنون تحقیق و توسعه منبع اصلی رشد و دگرگونی جوامع صنعتی تشخیص داده شده است و امروزه تحقیق و توسعه در سراسر دنیای صنعتی یک فعالیت عمده صنعتی شده است. [۱۲] اهمیت تحقیق و توسعه برای ایجاد قابلیت‌های فناورانه را نمی‌توان نادیده گرفت، هر چند که بیش از حد نیز نمی‌توان بر آن تأکید نمود. [۷]

در دنیای امروز تولید محصولات جدید و توسعه آن امری حیاتی برای ادامه حیات شرکت‌ها و سازمان‌ها می‌باشد. این امر در صنایعی که دارای سرعت تغییرات بالا هستند، نمود بیشتری می‌یابد. بدین ترتیب واحدهای تحقیق و توسعه در دنیای امروز به غیر از جنبه سنتی خود دارای اهمیت راهبردی نیز می‌باشد. [۱۲]

در جهان امروز اکثر شرکت‌ها امر برنامه‌ریزی و سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه را جزئی از برنامه‌های راهبردی شرکت خود قرار داده‌اند زیرا بر این باورند که علم و فناوری می‌تواند به بهترین شکل ممکن در خدمت رشد و ارتقای رقابت‌پذیری پایدار کسب و کار قرار گیرد. [۶]

نظر به اهمیت روز افزون بخش تحقیق و توسعه و لزوم سرمایه‌گذاری بیش از پیش در آن و نیاز به ارتقاء سطح اثربخشی این سرمایه‌گذاری‌ها، ایجاد نظام سیاست‌گذاری برای جهت‌دهی به تحقیقات از ضروریات می‌باشد. اغلب شرکت‌های بزرگ دارای سیستم تحقیق و توسعه درون سازمانی می‌باشند. به جز سیستم‌های تحقیق و توسعه شرکتی، در بسیاری از کشورها سازمان‌های تحقیق و توسعه مستقل نیز برای ارتقاء توانمندی‌های علمی و فناورانه ایجاد می‌گردد. [۱۲] هر یک از این دو نوع سازمان تحقیق و توسعه مأموریت خاصی دارند و سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه در آنها نیازمند درک جایگاه آنها در فرایند تحقیق و توسعه می‌باشد. اما اینکه در فرایند تحقیق و توسعه هر یک از این سازمان‌ها چه نقشی ایفا می‌کنند و فلسفه وجودی آنها چیست سؤال اصلی این

* نویسنده مسئول مکاتبات

شکل ۱- مراحل اصلی فرایند توسعه فناوری جدید [۳]

- تحقیق و توسعه (تحقیقات کاربردی یا تحقیقات صنعتی)؛
 - مهندسی؛
 - بکارگیری و اجرا؛
 این زنجیره هر چه از ابتدای فرایند به سوی انتهای آن پیش می‌رود از میزان تحقیقات پایه کاسته شده و بر میزان تحقیقات کاربردی و توسعه‌ای افزوده می‌گردد. [۴]

انواع سازمان‌های تحقیق و توسعه

همانطور که مطرح شد دو نوع سازمان تحقیق و توسعه وجود دارد که عبارتند از:
 - سازمان تحقیق و توسعه شرکتی؛
 - سازمان تحقیق و توسعه غیر شرکتی.
 تفاوت اصلی بین تحقیق و توسعه شرکتی و غیر شرکتی این است که در تحقیق و توسعه شرکتی فعالیت‌های تحقیق و توسعه جزئی یکپارچه شده از اهداف و راهبرد شرکت می‌باشد. اما در خصوص تحقیق و توسعه غیر شرکتی چنین بحثی وجود ندارد و اغلب این سازمان‌های تحقیقاتی برای ایجاد و یا بهبود دانش پایه و کاربردهای آن در حیطه‌های شناخته شده علم و فناوری تأسیس شده‌اند. در ادامه به تشریح اهداف، مأموریت‌ها و چالش‌های هر یک از این سازمان‌ها پرداخته می‌شود. [۱]

تحقیق و توسعه در مراکز تحقیق و توسعه می‌باشد. به عبارت دیگر اینکه سیاست تحقیق و توسعه چگونه در بستر سازمان‌های تحقیق و توسعه طراحی می‌شود و ابعاد اصلی آن چیست. بدین منظور پس از تشریح فرایند ایده تا بازار و ارکان آن انواع سازمان‌های تحقیق و توسعه معرفی شده و سپس انواع ساختارهای تحقیق و توسعه تعریف و جایگاه بخش تحقیق و توسعه در فرایند ایده تا بازار بررسی می‌شود. پس از آن بر اساس ارکان فرایند ایده تا بازار به تفکیک وظایف و ماهیت فعالیت‌های سازمان‌های تحقیق و توسعه شرکتی و غیر شرکتی و همچنین تعریف بخش‌های متمرکز و غیر متمرکز تحقیق و توسعه در ساختارهای تحقیق و توسعه شرکتی پرداخته می‌شود و سپس موضوعات مطرح شده برای صنعت نفت به عنوان مطالعه موردی مدلسازی می‌شود. در نهایت پیشنهاداتی برای بهبود وضعیت تحقیق و توسعه در صنعت نفت ارائه می‌گردد.

فرایند ایده تا بازار (فرایند از علم تا عمل)

به طور کلی فرایند توسعه فناوری را می‌توان به سه مرحله مجزا تفکیک نمود که عبارتند از:
 ایده‌پردازی^۱، توسعه فناوری/ محصول^۲ و در نهایت تجاری سازی آن.
 در این فرایند باید یک ایده که به اندازه کافی بازار دارد از منابع مختلف ممکن ایجاد و پرورش یابد. در مرحله توسعه، این ایده به فناوری/ محصول مورد نظر تبدیل می‌شود. هنگامی که یک دستاورد قابل ارائه به بازار حاصل شود مرحله تجاری سازی آغاز می‌شود. [۳]
 به عبارت دیگر زنجیره ارزش تولید علم و فناوری تا پیاده‌سازی آن مطابق شکل ۲ شامل چهار مرحله اصلی می‌باشد که عبارتند از:
 - تولید علم پایه (تحقیقات محض یا تحقیقات علمی)؛
 -

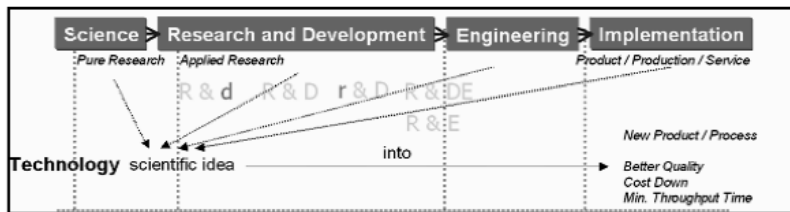
مطالعه است. بدین منظور در این مطالعه تلاش شده است تا بر اساس فرایند ایده تا بازار جایگاه هر یک از این سازمان‌ها در فرایند توسعه فناوری تعریف و چارچوبی برای هدایت فعالیت‌ها در این سازمان‌ها ارائه گردد.

از وظایف اصلی سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه، تعیین خط مشی کلی و سیاست‌گذاری با تولید تحلیل‌های مناسب است. هدف اصلی سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه، بهبود سیاست کلان، با غنی کردن تصمیم‌گیری‌ها از طریق ارائه تحلیل‌های هدفمند است. هدف اصلی سیاست تحقیق و توسعه ارزشیابی کلیت ضوابطی است که ایجاد، توسعه و به کارگیری فناوری و امور مربوط و وابسته به آن را (نظیر نیروی انسانی، منابع، تأثیرات و...) تحت نظارت قرار دهد. سیاست تحقیق و توسعه دو جنبه اصلی دارد: یکی توسعه درآمدت توانایی فناوری و دیگری استفاده از این توانایی برای برآورده ساختن نیازهای توسعه. هر سیاست تحقیق و توسعه در محیط اقتصادی و یا سازمانی ویژگی‌های طراحی و اجرا می‌شود. بنابراین میزان کامیابی سیاست تحقیق و توسعه هر سازمان به محیط خاص آن بستگی دارد. [۱۰]
 اهمیت سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه با توجه به دو عامل ذیل روز به روز در حال افزایش است [۲]:
 - سرعت پرشتاب پیشرفت فناوری و نقش روزافزون فناوری در پویایی رقابت و پیچیدگی فرایند نوآوری فناورانه و ماهیت چندگانه آن، سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه را به شدت به چالش کشیده است.
 - سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه که هدفش ایجاد و حفظ توانایی نوآوری فناورانه در بلندمدت است، نیازمند شناسایی متغیرهای مؤثر بر انتخاب‌های فناورانه در محیط‌های پویا می‌باشد.
 هدف این مقاله ارائه روشی برای سیاست‌گذاری

1. Idea to market process (Science to Implementation)
 2. Ideation (Idea Generation)

3. Technology\ Product Development
 4. Pure Research or Scientific Research

5. Applied Research or Industrial Research
 6. Implementation

شکل ۲- مراحل اصلی فرایند علم تا عمل [۶]

شدن RTI^۱ها شد. در دواير سياست‌گذاري، سعي مي‌شود ارتباطات بين RTI^۱هاي موجود و صنعت بهبود يابد تا فناوري به صورتي کارآمدتر منتقل گردد. با اين حال اين راه حل در صورتي که علم و فناوري مورد نظر RTI^۱ها ارتباطي با صنعت نداشته باشد، کارآيي نخواهد داشت. [۱۲]

انواع ساختارهاي تميقيق و توسعه شرکتي و تفکيک وظايف آنها

در تئوري‌هاي کلاسيک، در سازمان‌هاي بزرگ واحد تميقيق و توسعه به شکل متمرکز مانند بخش‌هاي ديگر شرکت‌ها سازماندهي مي‌شود. اما پس از ارائه نظريه ساختار چند بخشي دوپونت در اوایل دهه ۲۰ قرن ۱۹ سازمان‌ها اقدام به تمرکز زادي فعاليت‌هاي تميقيقاتي خود نمودند. [۵] در اوایل دهه ۹۰ اين نظريه که با چالش‌هاي بي‌شماري مواجه بود، تغييراتي را در سازماندهي فعاليت‌هاي تميقيق و توسعه به وجود آورد. با توجه به گزارشات موجود در مؤسسه تميقيقات صنعتي آمريکا مشخص شد که ساختارهاي متنوعي از تميقيق و توسعه در سازمان‌هاي بزرگ وجود دارد که نسبت به ساختار سازمانی اصلی شرکت‌ها دامنه تغيير بيشتري دارد. اما در سازمان‌هاي بزرگ سه نوع ساختار تميقيق و توسعه بيشتري مورد استفاده قرار گرفته که مطابق شکل‌هاي ۵.۴.۳ عبارتند از [۵]:

- ساختار متمرکز^۷ فعاليت‌هاي تميقيق و توسعه
- ساختار غيرمتمرکز^۸ فعاليت‌هاي تميقيق و توسعه

1. Research Technology Organization
2. Research Technology Institute
3. Science & Technology Infrastructure (S&T)

دهند. به خصوص در کشورهاي در حال توسعه که تميقيق و توسعه شرکتي هنوز در مرحله طفوليت است انتظار مي‌رود که اين سازمان‌ها (RTI) نقش مهمي را در ساختن شايستگي‌هاي فناورانه صنايع داخلي ايفا نمايند. [۱]

اغلب کشورها داراي مؤسسات تميقيق و فناوري مستقل و غيرشرکتي هستند که بودجه آنها توسط دولت، بخش خصوصي يا هر دوي آنها تأمين مي‌گردد. اينگونه مؤسسات با اين فرض به وجود آمده‌اند که مي‌توانند و يا بايد بتوانند بخش مهمي از زيرساخت علمي و فناوري^۲ يا آنچه را که با عنوان نظام ملي نوآوري^۳ شناخته شده است، تشکيل مي‌دهند. با اين حال در زمينه نقشي که اينگونه مؤسسات ايفا کرده‌اند و يا در زمينه آنچه که تعيين کننده بهترين راهبرد علمي براي RTI^۱ هاست، يک بررسي نظاممند صورت نپذيرفته است. علاوه بر اين، مطالعه RTI^۱ها نشان مي‌دهد که بسياري از آنها فاقد ارتباط با صنعت^۴ هستند و به صنايع مورد نظر خود خدمات لازم را ارائه نداده‌اند. [۱۲]

شواهد تاريخي بسياري دلالت بر فسيل شدن و عدم کارآيي RTI^۱ها در جهان صنعتي دارند. به ويژه، بسياري از مؤسسات به خاطر عدم ارتباط و ناتواني در انتقال فناوري به بخش صنعت مورد انتقاد قرار گرفته‌اند.

در طی دهه ۱۹۸۰ بسياري از دولت‌ها به مسأله ارتباط RTI^۱ها با صنعت و نيز کارآيي و ارزش پولي آنها پرداختند. اين امر منجر به کاهش بودجه^۵، خصوصي‌سازي و حرکت به سوي انتفاعي

4. National System of Innovation
5. Spending Cut-Backs
6. Commercialization

تميقيق و توسعه شرکتي

منظور از تميقيق و توسعه شرکتي يا تميقيق و توسعه درون سازمانی فعاليت‌هاي تميقيق و توسعه‌اي مي‌باشد که توسط شرکت‌ها انجام مي‌شود. تميقيق و توسعه درون سازمانی دو نقش راهبردي و کليدي را در شرکت ايفا مي‌نمايد که عبارتند از:

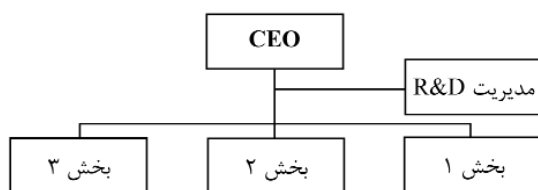
- ۱- اجرائ راهبردهاي نوآوري درون سازمان؛
 - ۲- ايجاد توانمندی لازم براي جذب فناوري از منابع خارج از سازمان.
- از ديده‌گاه اهميت تميقيق و توسعه شرکتي، کارهاي صورت گرفته در حيطه مديريت راهبردي نشان مي‌دهد که يک منبع اصلی براي مزيت رقابتي پايدار، شايستگي‌هاي منحصر به فرد شرکت است. در رقابت مبتني بر شايستگي، تميقيق و توسعه شرکت نقش اصلی را در ساخت، نيروبخشي و توسعه شايستگي ايفا مي‌نمايد. همچنين تميقيق و توسعه شرکتي در اجرائ راهبرد تميقيق و توسعه که سازگار با جهت‌گيري‌هاي راهبردي سازمان است، نقش اصلی را ايفا مي‌نمايد. تميقيق و توسعه شرکتي با همکاري ساير واحدهاي سازمان، فعاليت‌هاي تميقيق و توسعه شرکت را براي دستيابي به اهداف راهبردي هدايت و راهبري مي‌نمايد. [۱]

تميقيق و توسعه غيرشرکتي

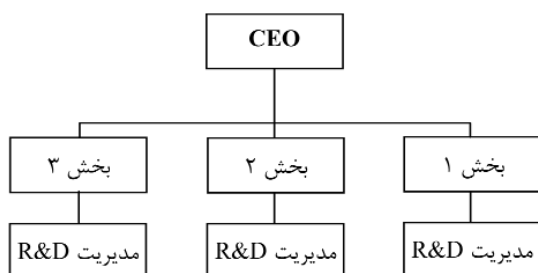
سازمان‌هاي تميقيق و توسعه غيرشرکتي به سازمان‌هاي تميقيق و فناوري موسومند و از مخفف RTO يا RTI^۱ براي آنها استفاده مي‌شود. [۱۱]

در بررسي اين سازمان‌ها انواع جهت‌گيري‌هاي تميقيق و توسعه مشاهده مي‌گردد. اغلب اين سازمان‌ها بدين منظور تاسيس شده‌اند که بتوانند در حيطه‌هايي که سرمايه‌هاي خصوصي به علت عدم اطمينان سودآوري تمايل ندارند به طور طبيعي جريان يابند، سرمايه‌گذاري را افزايش

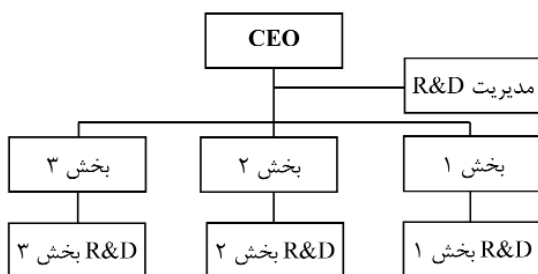
7. Centralized R&D Structure
8. Decentralized R&D Structure

شکل ۳- ساختار متمرکز فعالیت‌های تحقیق و توسعه [۵]

شکل ۴- ساختار غیر متمرکز فعالیت‌های تحقیق و توسعه [۵]

شکل ۵- ساختار هیبریدی فعالیت‌های تحقیق و توسعه [۲]

- ساختار هیبریدی^۱ فعالیت‌های تحقیق و توسعه در ساختار متمرکز، بخش تحقیق و توسعه و فعالیت‌های آن مستقیماً زیر نظر مدیر عامل هدایت می‌شود. در این ساختار بخش تحقیق و توسعه و واحدهای کسب و کار به طور مستقل از یکدیگر به فعالیت می‌پردازند. در هنگامی که واحدهای کسب و کار نیاز به تولید محصول جدید را احساس نمایند، به بخش تحقیق و توسعه مراجعه می‌نمایند و در مقابل زمانی که بخش تحقیق و توسعه فکر جدیدی را مطرح نماید آنرا با واحدهای کسب و کار در میان گذاشته و جهت حمایت مالی طرح از آنها درخواست می‌کند.

در ساختار غیرمتمرکز یا چند بخشی ابتدا فعالیت‌های تحقیق و توسعه زیر نظر مدیریت بخش‌ها و سپس با تدوین گزارش‌های مختلف به اطلاع مدیریت عامل می‌رسد. در اینجا تحقیق و توسعه بخشی از مدیریت تولید است و توسعه محصولات خاص از مهمترین اهداف این ساختار می‌باشد. اما ترکیبی از این دو نوع ساختار نیز وجود دارد که به آن ساختار هیبریدی اطلاق می‌شود. در این ساختار از هر دو سازمان متمرکز و غیرمتمرکز بهره‌برداری می‌گردد. در بخش غیرمتمرکز عمده فعالیت‌ها بر روی توسعه محصولات خاص متمرکز است و در بخش متمرکز بر روی تحقیقات عمومی^۲ و زیرساختی^۳ تمرکز خواهد یافت که تکامل آنها به بخش‌های غیرمتمرکز واگذار می‌شود. [۲]

صاحب‌نظران مختلفی انگیزه‌های شرکت‌ها را برای داشتن تحقیق و توسعه متمرکز و تحقیق و توسعه غیرمتمرکز مطالعه کرده‌اند. در بخش‌های متمرکز و غیرمتمرکز تحقیق و توسعه در ساختارهای هیبریدی مجموعه فعالیت‌های مکمل و متناسب با ساختار آنها انجام خواهد شد. نقش‌های ایفا شده توسط واحدهای تحقیق و توسعه متمرکز و

تقسیم کار بین دو بخش متمرکز و غیرمتمرکز است. موارد تجربی مطالعه شده نشان می‌دهد که پنج نوع سیاست اصلی برای سیاست‌گذاری در این بخش‌ها وجود دارد [۱۳]:

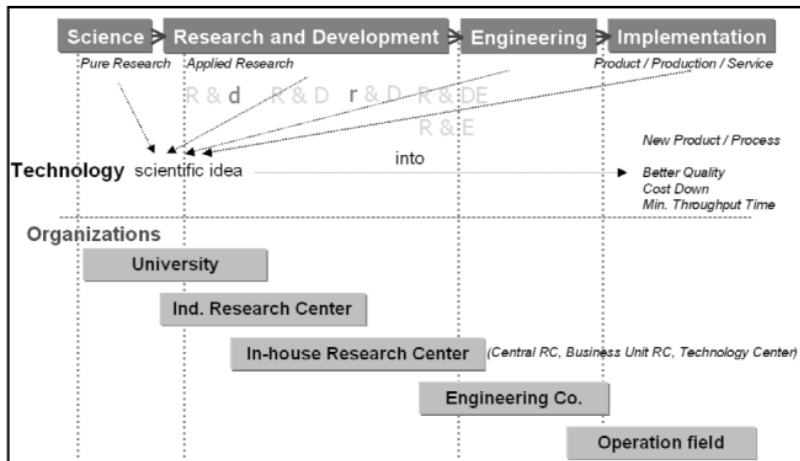
- کاملاً متمرکز؛
- راهبری شده از مرکز؛
- حمایت شده از مرکز؛
- غیر متمرکز؛
- کاملاً غیر متمرکز.

غیرمتمرکز در ساختار هیبریدی و مشخصه‌های کلیدی آنها در جدول ۱ خلاصه شده‌اند. [۲] شواهد نشان می‌دهد توزیع فعالیت‌های تحقیق و توسعه بین واحدهای متمرکز و غیرمتمرکز در شرکت‌های مختلف با یکدیگر تفاوت دارد و اغلب تحقیق و توسعه متمرکز و غیرمتمرکز به طور همزمان موجود هستند. بنابراین یک عامل کلیدی سیاست‌گذاری تحقیق و توسعه در سازمان‌های تحقیق و توسعه شرکتی

1. Hybrid R&D Structure
2. Generic
3. Platform

جدول ۱- نقش واحدهای متمرکز و غیرمتمرکز در ساختار هیبریدی تحقیق و توسعه شرکتی

نقش و مشخصه‌های تحقیق و توسعه غیرمتمرکز	نقش و مشخصه‌های تحقیق و توسعه متمرکز
افزایش دانش بازار در نوآوری؛	پایش توسعه‌های عمده علمی و فنی؛
تلاش برای نوآوری تدریجی و پیشرفت مداوم؛	ایجاد صلاحیت‌های فناورانه جدید؛
تأکید بر زمان، هزینه و کیفیت توسعه؛	تقویت پایه دانش کسب‌وکارها؛
کمک به انتقال از تحقیق و توسعه به صنعت و بازار؛	شناسایی کاربردهای بالقوه برای توانمندی‌های موجود؛
کاهش عدم قطعیت تحقیق و توسعه؛	به‌دست آوردن هم‌افزایی فناورانه در میان واحدهای کسب‌وکار؛
تسهیل سنجش عملکرد تحقیق و توسعه؛	ادغام فناوری‌ها در واحدهای کسب‌وکارها؛
	توسعه منابع انسانی فنی جدید؛
	رسم خط سیر توسعه توانمندی؛
	ایجاد ظرفیت جاذب؛
	ساختن چشم‌انداز بلندمدت برای راهبرد فناوری؛
	انجام پروژه‌های نوآوری بنیادی؛
	اجتناب از فشارهای تجاری؛

شکل ۶. فرایند علم تا عمل و سازمان‌های مسئول هر یک از مراحل آن [۳]

- کنترل و نظارت راهبردی - علمی بر تحقیقات کاربردی در بخش تحقیق و توسعه شرکتی؛
- تدوین راهبرد و برنامه اجرایی آن؛
- ایجاد زمینه مناسب برای تحقیقات بنیادین؛
- ایجاد ارتباطات با مراکز پژوهشی دیگر داخل و خارج از کشور.
- همانطور که ذکر شد تحقیق و توسعه غیرشرکتی وظیفه هدایت بخش‌های مختلف تحقیق و توسعه و بخش تحقیق و توسعه شرکتی
- کنترل و نظارت راهبردی - علمی بر تحقیقات کاربردی در بخش تحقیق و توسعه شرکتی؛
- تدوین راهبرد و برنامه اجرایی آن؛
- ایجاد زمینه مناسب برای تحقیقات بنیادین؛
- ایجاد ارتباطات با مراکز پژوهشی دیگر داخل و خارج از کشور.
- همانطور که ذکر شد تحقیق و توسعه غیرشرکتی وظیفه هدایت بخش‌های مختلف تحقیق و توسعه و بخش تحقیق و توسعه شرکتی

- بیشتر وظایف عملیاتی را بر عهده دارد که این وظایف عبارتند از:
- تعیین وضعیت صنعت و محصولات آن در چرخه عمر؛
- برقراری ارتباط تنگاتنگ با صنعت و بازار؛
- عارضه‌یابی محصولات موجود در بازار؛
- تعریف پروژه‌های تحقیقاتی و پیشنهاد آن به بخش غیرشرکتی؛
- انجام تحقیقات کاربردی مرتبط با بخش صنعت؛

سیاست‌گذاری در مراکز تحقیق و توسعه شرکتی و غیرشرکتی

در مراکز تحقیق و توسعه شرکتی و غیر شرکتی فعالیت‌های مکمل و متناسب با ساختار آنها انجام خواهد شد که در شکل ۶ بر اساس فرایند از علم تا عمل به تشریح آنها پرداخته شده است. همانطور که شکل ۶ نشان می‌دهد هرچه از ابتدای فرایند به سمت انتهای آن حرکت می‌شود، فعالیت‌های تحقیق کمتر و توسعه بیشتر می‌شود. اصولاً تحقیق و توسعه غیر شرکتی از نوع تحقیق زیاد و توسعه زیاد (R بزرگ و D بزرگ) انجام می‌دهد و به عنوان سیاست‌گذار و ناظر فعالیت‌های تحقیقاتی در حیطه تخصصی خود (سطح صنعت) مطرح می‌باشد و تحقیق و توسعه شرکتی از نوع تحقیق اندک و توسعه زیاد (r کوچک و D بزرگ) انجام می‌دهد و به عنوان مکمل تحقیق و توسعه غیر شرکتی و رابط این بخش با صنعت عمل می‌نماید. [۴]

- بر اساس مدل ارائه شده، در تحقیق و توسعه غیر شرکتی دو گروه فعالیت قابل تعریف است. گروه اول فعالیت‌های تحقیقاتی که عبارت است از:
- بررسی و پی‌گیری روند تغییر فناوری در حیطه‌های مرتبط؛
- مشارکت در اجرای پروژه‌های مطرح شده در بخش تحقیق و توسعه شرکتی؛
- انجام تحقیقات بنیادین برگرفته شده از برنامه تحول یا روند تغییر فناوری؛
- بررسی امکان همکاری‌های تحقیقاتی با مراکز دیگر.
- در گروه دیگری از فعالیت‌ها که همان امر سیاست‌گذاری می‌باشد، باید با توجه به شرایط موجود و پیش‌بینی وضعیت آینده، راهبرد حرکتی در تحقیق و توسعه ترسیم گردد که شرح وظایف آن عبارتند از:

- توسعه محصولات جدید و معرفی آن به صنعت و بازار؛
- برقراری ارتباط با واحدهای دیگر تحقیق و توسعه برای تولید محصولات چند بخشی.

بخش‌های تحقیق و توسعه در صنعت نفت

از سال‌های نخست تأسیس شرکت ملی نفت ایران فعالیت‌های تحقیق و توسعه این شرکت توسط مؤسسات مختلف در خارج از کشور انجام می‌شد که گاهی مشکلات عدیده‌ای را به وجود می‌آورد و دلیل اصلی آن علاوه بر عدم قابلیت انجام این نوع فعالیت‌ها در ایران، ناآشنایی آن مؤسسات از نیازهای موجود و مورد نظر بود. با گذشت زمان و احساس نیاز بیشتر به فعالیت‌های تحقیق و توسعه، شرکت ملی نفت ایران اقدام به راه‌اندازی این فعالیت‌ها به صورت مشترک با مؤسسات خارجی کرده و به نوعی در راستای بومی کردن آن گام نهاد. [۱۴]

نیاز به فعالیت‌های تحقیق و توسعه در شرکت ملی نفت ایران عملاً منجر به تشکیل اداره توسعه و تحقیقات شرکت ملی نفت ایران در سال ۱۳۳۸ شد که به عنوان تحقیق و توسعه شرکتی علاوه بر مسئولیت انجام فعالیت‌های تحقیق و توسعه مورد نیاز صنعت نفت، وظیفه شکل‌دهی و چارچوب دهی بر این فعالیت‌ها را به عنوان بخش متمرکز تحقیق و توسعه شرکتی بر عهده داشت. این مرکز بعدها در سال ۱۳۶۸ بر اساس مجوز وزارت علوم به پژوهشگاه صنعت نفت تغییر نام یافت و به عنوان یک مرکز تحقیق و توسعه غیرشرکتی به انجام وظایف خود پرداخت.

به طور کلی تحقیق و توسعه ۱ درصد از کل بودجه شرکت ملی نفت ایران را به خود اختصاص می‌دهد که حدود ۷۹۰ میلیارد ریال می‌باشد^۱ که این مقدار در مقایسه با هزینه‌های صرف شده در زمینه‌های دیگر طی سال‌های اخیر رقم بالایی

نیست ولی همچنان صرف اینچنین هزینه‌هایی در بخش تحقیق و توسعه برای مسئولان کمی دشوار است. شاید یکی از دلایل آن این باشد که مصرف صحیح بودجه‌های مربوطه در این بخش هنوز به خوبی محقق نشده است.

از طرفی حضور شرکت‌های خارجی و مشارکت مداوم آنها در بخش‌های مختلف این صنعت امکان شکوفایی و توسعه بخش‌های تحقیق و توسعه را در داخل کشور به وجود نمی‌آورد.

در حال حاضر در صنعت نفت هر یک از چهار شرکت اصلی^۲ برای خود دارای تشکیلات تحقیق و توسعه می‌باشند که در نقش بخش‌های متمرکز تحقیق و توسعه در تحقیق و توسعه شرکتی عمل می‌کنند و هر یک از شرکت‌های فرعی زیر مجموعه شرکت‌های اصلی نیز دارای تشکیلات تحقیق و توسعه می‌باشند که در نقش بخش‌های غیرمتمرکز تحقیق و توسعه در تحقیق و توسعه شرکتی عمل می‌کنند و از سوی دیگر پژوهشگاه صنعت نفت (RIPI) به عنوان مرکز تحقیق و توسعه غیرشرکتی در این صنعت عمل می‌نماید. [۸]

اما عدم آشنایی هر یک از سازمان‌های تحقیق و توسعه شرکتی و غیر شرکتی و بخش‌های متمرکز و غیرمتمرکز تحقیق و توسعه شرکت به حیطة وظایف خود منجر به نامشخص بودن جایگاه هر یک از آنها در فرایند تحقیق و توسعه در سطح صنعت نفت گردیده است. شفاف نبودن جایگاه هر یک از بخش‌های متمرکز و غیرمتمرکز در بخش تحقیق و توسعه شرکتی در صنعت نفت منجر به ناهماهنگی و اثربخشی ضعیف فعالیت‌های تحقیق و توسعه در صنعت نفت گردیده است و از سوی دیگر توجه وجود یک مرکز تحقیق و توسعه غیر شرکتی (RIPI) را تضعیف نموده است و آن را با یک مشکل اساسی مواجه ساخته که عبارت است از تأمین منابع

مالی و توجیه اثربخشی فعالیت‌های خود. این در حالی است که صنعت نفت سالیانه میلیاردها تومان صرف تحقیق و توسعه می‌نماید و نتایج لازم را از آن به دست نمی‌آورد.

RIPI دارای دانش تخصصی و تسهیلات گسترده‌ای است و بسیاری از شرکت‌ها از خدماتی که RIPI ارائه می‌دهد، به عنوان مکمل تحقیق و توسعه خود بهره می‌برند. RIPI نوعی خدمات غیررسمی تحقیقاتی نیز ارائه می‌دهد که در طی آن شرکت‌ها می‌توانند مشکلات خود را با متخصصان RIPI مطرح کنند که این خود به عنوان گام مهمی در جهت بازیابی خدمات RIPI محسوب می‌شود.

در حال حاضر RIPI بیشتر به پروژه‌های تحقیق و توسعه که به مسائل و مشکلات سازمانی و فناورانه موجود در صنعت نفت می‌پردازد، توجه دارد. هدف این پروژه‌ها حفظ یا بالا بردن سطوح رقابت پذیری با استفاده از تولیدات و روش تولیدی بهتر، ارزانتر و مطمئن‌تر است. در نتیجه این امر توازن موجود بین آنچه که می‌توان آنها را «کشش بازار» و «راهبری فناوری» نامید، به هم خورده است.

نقش RIPI در حمایت فناورانه از صنعت نفت از طریق اخذ و توسعه فناوری جدید بسیار واضح و روشن است. این بدان معناست که RIPI خدمات متفاوتی را برای شرکت‌ها و بخش‌های بزرگ و کوچک صنعت نفت انجام می‌دهد اما این فعالیت‌ها با فعالیت‌های دانشگاه‌ها، تحقیق و توسعه‌های موجود در شرکت‌ها و یا به طور کلی مشاوران خصوصی که می‌توانند به فناوری‌های تثبیت شده بپردازند، باید متفاوت باشد.

دیدگاهی که RIPI اتخاذ کرده، همانا حمایت از چرخه فناوری است که توسعه اولیه فناوری، تجاری‌سازی آن و مدیریت بلندمدت آن را شامل می‌گردد.

3. Market pull or market-driven knowledge
4. Technology push or Knowledge-driven market

۱- در سال ۱۳۸۶ بودجه پژوهش صنعت نفت ۱۷۳ میلیارد تومان بوده است.
۲- شرکت ملی نفت، شرکت ملی گاز، شرکت ملی پتروشیمی، شرکت ملی پالایش و پخش

چالش‌های سیاست‌گذاری RIPI در آینده

RIPI در حال حاضر برای اخذ و اجرای راهبرد مستحکم و متمرکز در زمینه تجدید ساختار با چالش‌های عظیمی روبرو است. این تجدید ساختار تا حدودی لازم و ضروری به نظر می‌رسد و دلیل آن این است که صنعت نفت از یک صنعت معمولی به صنعتی راهبردی تبدیل شده که دارای فناوری در حال رشد و پویا است و در این میان نقش RIPI در کمک به صنعت نفت جهت کسب موفقیت و ترقی طی دهه‌های آتی هرچه بیشتر ملموس می‌شود.

علیرغم موفقیت‌های گذشته، RIPI در حال حاضر از نبود یک آرمان متمرکز رنج می‌برد و باید دست به انتخاب از میان موارد زیر بزند: الف) تحقیقات پایه و دراز مدت؛ ب) خدمات کاربردی برای صنعت؛ ج) انجام پروژه‌های بزرگ مقیاس ملی. مشکل بتوان مؤسسه تحقیقاتی را پیدا کرد که در همه موارد فوق با موفقیت عمل کند. در کشوری با موقعیت ایران، هر یک از این سه رویکرد، چالش‌های راهبردی و سازمانی خاص خود را فرا رو خواهند داشت.

به عنوان نمونه، گرایش به سوی تحقیقات پایه و تحقیقات درازمدت مستلزم کناره‌گیری پژوهشگران جهان تراز^۱ است تا تحقیقات در مسیری قرار گیرد که تحت شرایط کنونی، دانشگاه‌ها نمی‌توانند یا نمی‌خواهند آن مسیر را طی نمایند (به دلیل هزینه و فقدان کارایی).

چنین آرمانی مستلزم آن است که RIPI بر اساس خروجی‌ها و منابع علمی آن ارزیابی گردد. همچنین لازمه این کار بازنشستگی گروهی از دانشمندان شناخته شده است که در مؤسسات معتبر بین‌المللی آموزش دیده‌اند تا پژوهش‌ها ادامه یابند و اطمینان حاصل گردد که کارایی و توانایی جهان تراز، علمی و فناورانه ایجاد می‌شود.

این آرمان همچنین مستلزم آن است که RIPI خود را در موقعیتی قرار دهد که از لحاظ راهبردی به سوی صنعت گام بردارد و لذا ضروری است که تقلید کننده تحقیقات صنعتی حاضر نباشد و نیازهای علم و فناوری را در آینده برآورده سازد. یکی دیگر از مزایای مهم توجه به گرایش‌های فناورانه بالقوه این است که این نوع فعالیت می‌تواند ثبات درازمدتی را برای RTI به هنگام مواجه شدن با شرایط نامساعد تجاری فراهم آورد.

در مقابل، دنبال کردن آرمانی از نوع «خدمات صنعتی»، راهبرد و کارایی کاملاً متفاوتی را می‌طلبد. این نوع راهبرد بر اساس انتشارات علمی و کمک‌هایی که به دانش بشری می‌کند، ارزیابی نمی‌شود بلکه بر اساس ارزش خروجی‌ها و نتایجی که برای صنعت نفت داشته است، ارزیابی می‌گردد. این امر می‌تواند مستلزم حمایت از فناوری‌های برتر یا حمایت از فناوری‌های ساده موجود در صنعت نفت و یا برنامه‌هایی جهت توسعه و حمایت از ارتباطات ضعیف موجود بین شرکت‌های کوچک و بزرگ باشد. با توجه به حمایت از فناوری‌های برتر و خدمات آنها در صنعت نفت، چنین راهبردی باید در زمینه‌هایی متمرکز گردد که در حال حاضر صنعت نفت در آنها فعالیت دارد. با این حال زمینه‌هایی وجود دارد که صنعت نفت بنا به دلایلی در آنها سرمایه‌گذاری چندانی انجام نداده است.

برخلاف «راهبرد تحقیقات پایه»، رویکرد «خدمات صنعتی»، مستلزم بهره‌گیری از افراد حرفه‌ای عالی‌رتبه (احتمالاً از بخش صنعت) است که قادر به ایجاد ارتباط بین شرکت‌ها و درک نیازهای فناوری و بازار آن شرکت‌ها باشند. اینگونه مهارت‌ها نادر هستند و در تضاد کامل با مهارت‌هایی هستند که در آرمان «علم و فناوری پایه» شرح آنها بیان گردید. لذا در هر نوع راهبرد

تجدید ساختار که RIPI دنبال نماید، مسیر، کانون توجه و شفافیت هدف و آرمان، یک ضرورت فرض می‌شود.

با این حال، RIPI ممکن است شاهد فشارهای مداومی از سوی دولت (وزارت نفت) باشد تا ارتباط صنعتی، نتایج ملموس و «ارزش پولی» که در قالب نتایج نزدیک به بازار اندازه‌گیری می‌شود، رعایت گردد. مخصوصاً اگر محدودیت‌های بودجه‌ای فشارهایی را بر دولت وارد آورند همانگونه که تاکنون نیز هر از چند گاهی چنین فشارهایی را شاهد بوده‌ایم.

علاوه بر این، حرکت به سوی تحقیقات پایه مستلزم تخصص‌های جدید، راهبردهای بدیع و تجدید ساختارهای پر دردسر می‌باشد. همچنین مشخص نیست که آیا «توسعه فناوری‌های جدید در صنعت» می‌تواند هدفی واقع‌گرایانه برای مؤسسه‌ای باشد که دولت بودجه آن را تأمین می‌نماید.

نتیجه‌گیری و پیشنهاد

سیاست‌گذاری در بخش‌های تحقیق و توسعه شرکتی در راستای اهداف و راهبرد شرکت می‌باشد. آنها باید اولویت‌های تحقیقاتی خود را مشخص سازند و حیطه مورد علاقه خود را برای تحقیق و توسعه بر اساس نیازهای فناورانه و نیازهای رقابتی در بازار مشخص نمایند.

اغلب بخش‌های تحقیق و توسعه غیرشرکتی در کشورهای پیشرفته از نظر فناوری بین دانشگاه‌ها و شرکت‌ها قرار گرفته‌اند. اما از عدم دوباره کاری با تحقیقات و امور مهندسی که توسط دانشگاه‌ها، واحدهای تحقیق و توسعه شرکت‌ها و یا مشاوران خصوصی انجام می‌شوند، اطمینان حاصل می‌کنند و فقط به انجام پروژه‌هایی مبادرت می‌ورزند که با کارهای دانشگاه و صنعت همپوشانی ندارد.

References

1. Araoz, A. (1999), "Best practices among scientific research institutes responding to strategic challenges", IFIAS, Canada.
2. Argyres, Nicholas S., and Brian S. Silverman, 2004, "R&D, Organization Structure, and the Development of Corporate Technological Knowledge," Strategic Management Journal, 25, 929-958.
3. Bandarian, R. (2007), From Idea to Market in RIPI: An Agile Frame for NTD Process, Journal of Technology Management & Innovation, Volume 2, Issue 1.
4. Bandarian, R. (2008), Exploiting value chain process concepts in research organizations, International Journal of Value Chain Management, Vol. 2, No. 3,
5. Chandler, R. 1962. Strategy and Structure: Chapters in the History of the Industrial Enterprise, MIT Press, Cambridge, MA.
6. Chiesa, V. (2001) R&D Strategy & Organization: Managing Technical Change in Dynamic Contexts, World Scientific Publishing Comp, Imperial College
7. Ester, R. M. (2007), The role of global R&D organizational structure in the development of dynamic capabilities, 16th EDAMBA Summer Academy, Soreze, France
8. Future Development Foundation, (1998) Identification Research Organization of Petroleum Industry, Tehran.
9. Helfat, C. 1994. Evolutionary trajectories in petroleum R&D, Management Science, 40: 1720-1747.
10. Mahdavi, M.N. (2001), Technology Encyclopedia, Chapar Publication, Tehran. (In Persian)
11. Nath, P., Visalakshi, S. (Eds) (1999), Strengthening Technological Capabilities

نتیجه امر این خواهد بود که احتمال «حرفه‌ای سازی» تحقیق و توسعه و وابستگی آن به RTI‌های مستقل، افزایش یابد. لذا در تصویری که ارائه می‌گردد، RTI‌ها تهدیدات و نیز فرصت‌های عمده‌ای را پیش رو دارند. بسیاری از تهدیدات از کمک‌های دولتی ناشی می‌گردند که امکان قطع آنها نیز وجود دارد. در عین حال تأثیر چنین عملی می‌تواند رقابت در بازار تحقیق و توسعه را تشدید کند. روشن است که به طور کلی RTI‌های موفق باید دیدگاه‌های راهبردی‌تری نسبت به فعالیت‌های خود داشته و توجه بیشتری به قابلیت‌های خویش مبذول نمایند. RTI‌ها در بازاری که به طور روزافزون تقاضا - محور می‌گردد، باید رویکردهای مشتری-محور را در برخورد با مراجعان و مشتریان خود اتخاذ نمایند. به نظر می‌رسد کسانی در این عرصه برنده میدان خواهند بود که بتوانند قدرت فناورانه خود را حفظ کرده و در عین حال این فناوری را از لحاظ تجاری، جذاب‌تر جلوه دهند.

in Developing Countries: Strategies and Issues, Gyan Publishers, New Delhi.

12. Rush, H., Hobday, M., Bessant, J., Arnold, E. (1995), "Strategies for best practice in research and technology institutes: an overview of a benchmarking exercise", R&D Management, Vol. 25 No.1, pp.17-31.
13. WAITRO (1996), "Strengthening research and technology organizations' capabilities", WAITRO, Copenhagen.
14. UNITED NATIONS(2005), Science, Technology and Innovation Policy Review The Islamic Republic of Iran, United Nations Conference on Trade and Development, New York and Geneva.

در سیاست‌گذاری بخش‌های تحقیق و توسعه غیرشرکتی باید نقش و عملکرد آنها در محیط اقتصادی-صنعتی که در آن به فعالیت می‌پردازند مدنظر قرار گیرد.

میزان تأثیر بودجه عمومی بر نفوذ دولت در راهبرد فناوری RTI‌ها بر حسب میزان کمک‌های مالی آنها و میزان حضور مؤسسه در ساز و کار سیاست‌گذاری علم و فناوری هر کشور متفاوت است. مقدار و نحوه کمک‌های دولتی می‌تواند تأثیر ضمنی زیادی بر میزان کنترل و جهت‌دهی فعالیت‌ها و تمرکز فناورانه^۱ در آنها داشته باشد. بر اساس عرف رایج در بخش‌های تحقیق و توسعه غیرشرکتی، تحقیق و توسعه‌های کوتاه‌مدت که در نظر دارند تولیدات و فرایندهای کنونی تولید را بهبود بخشند، باید حداقل ۳۰ درصد کل تحقیق و توسعه را شامل شود که این کار را معمولاً با همکاری شرکت‌ها انجام می‌دهند. تحقیق و توسعه‌های بلندمدت و میان‌مدت (که بودجه آنها اغلب از سوی دولت تأمین می‌گردد) باید حداقل ۵۰ درصد کل تحقیق و توسعه را تشکیل دهند. علاوه بر این RTI‌ها در زمینه‌های ذیل نیز وظایفی را بر عهده دارند:

- آموزش پرسنل فنی برای صنعت
- تولید آزمایشی به منظور صنعتی نمودن فناوری از سوی دیگر شواهد موجود در صنعت نفت حاکی از آن است که [۹]:
- هزینه‌های تحقیق و توسعه به تدریج در حال افزایش می‌باشند؛
- تأثیرگذاری تحقیق و توسعه به طور مستمر در این صنعت در حال افزایش است؛
- پیچیدگی تحقیق و توسعه صنعتی در حال افزایش است.